

34 krajcárt kapott gyerekenként havonta. A tanítók egy részének fizetését a váradi püspöki pénztár biztosította.

A megyei jelentés szerint 1770/1771-es esztendőben 5503 tanuló oktatása folyt az iskolákban. A legkevesebb gyermek (4) Püspöki római katolikus, a legtöbb (136) Berettyóújfalu református iskoláját látogatta. Az átlagos tanulólétszám a megye iskoláiban 35 gyermek volt.

Az 1770-es évek elején Bihar vármegyében 167 elemi ismereteket oktató népiskolában folyt a tanítás. A nagy népességű megye lakosságának közel fele – becstült adat – iskolába járatta gyermekét, az iskolás helyek döntően református volta pedig e kultúra szívós ápolásáról tanúskodik. Ugyanakkor a megyében élő románság erősödő művelődési igényei is érzékelhető.

Irodalom

J. Fráter Zsuzsa

1985 Népiskolák Bihar megyében 1770/1771-ben. Hajdú-Bihar Megyei Levéltári Évkönyv XII.

Mészáros István

1984 Népköztudásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777–1830 között. Budapest

Molnár Ambrus

1985 Báránd a török hódoltság után 1848-ig. In: Báránd története és néprajza. Szerkesztő: Balassa Iván. Báránd

Dankó Imre

1988 A Kollégium partikularendszere. In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerkesztő: Barcza József. Budapest

MOLNÁR AMBRUS

ADATOK BIHAR VÁRMEGYE MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

.....Emlékezzél meg az egész útról, a melyen hordozott téged az Úr..."

(Mózes: V:8:2.)

.....Rendelj magadnak útjelzőket, rakj útmutató oszlopokat, vigyázz az ösvényre, az útra, a melyen mentél..."

(Jeremiás: 31:21)

Bevezetés

A Bihari Diéta rendezőitől azt a megtisztelő felkérést kaptam, hogy előadásomban vázoljam fel a történeti Bihar vármegye művelődéstörténetét. Amikor hozzákezdtem e nagyszerű feladat teljesítéséhez – a források ismeretében – azonnal nyilvánvalóvá vált előttem, hogy 15–20 perc alatt még vázlatos képet sem lehet adni erről a témáról. Ezért úgy döntöttem, hogy a témának egy kicsiny, de nagyon lényeges és aktuális részét emelem ki. Ez pedig az egyház és az iskola művelődéstörténeti szerepe, Bihar vármegyében. Lényegesnek és fontosnak tartom ezt a témát éppen honfoglalásunk 1100. évfordulóján, amikor emlékeznünk – és emlékeztetnünk kell – „arra az útra, amelyen hordozott minket az Úr”, ugyanakkor aktuálisnak is, mert – szellemi és művelődéstörténeti értékeinket is pusztító – hosszú évtizedek után, most kezdenek Biharban is – a határokon innen és túl – újjáéledni azok az intézmények, amelyek megtartói és táplálói voltak évszázadokon át keresztyén hitűnknek és magyarságunknak – az egyházak és az iskolák. Nagyon időszerű ma is Reményik bátorító és biztató szava – és szükséges is hogy hangoztassuk – akár a Felvidékre, akár Erdélyre, vagy a Partiumra tekintünk:

„...Ti megbecsültök minden rendet, Melyen a béke alapul.

De ne halljátok soha többé Isten Igéjét magyarul?!

S gyermeketek az iskolában ne hallja szülője szavát?!

Ne hagyjátok a templomot, a templomot s az iskolát!”

Bár néhány éve már idehaza törvény biztosítja az egyházi ingatlanok és iskolák visszaadását, mégis ismerjük a Dabas-Sári iskola történetét, mégis a reformátusoknak az utcára kellett menni, tüntetni az egyik iskolájuk visszaadásáért. Odaát pedig megtagadják a keresztyén szellemben való nevelés feltételét képező egyházi ingatlanok és iskolák visszaadását.

Várad egyházi és iskolai a középkorban

Várad fénykorát a Hunyadiak korában, Vitéz János püspöksége idején érte el, de az azt megelőző századokban is jelentős művelődéstörténeti szerepe volt. Csak néhány nevet említenék, akiknek a munkássága maradandó és egyedülálló forrásaivá váltak egyháztörténetünknek és az egész magyar múltunknak.

Elsőnek *Ányos olvasó-kanonokot* említem, aki mint káptalani jegyző, a Várad Regestrum szerint 1217-től 1235-ig vezette a káptalan jegyzőkönyveit és így megőrizte Bihar vármegye és Várad távolabbi vidékeinek is – egyik – legrégebbi történeti forrását.

Rogérius mester 1241 után – átélve a tatárpusztítás borzalmait – megírta az „országos romlás mellett Várad pusztulását és a saját viszonyosságait”.

Imre olvasó-kanonok állította össze a Várad káptalan *Chartuláriumát*, amely a Várad püspökség történetének egyik fő forrásává lett, különösen Várad középkori templomainak, egyházainak megismeréséhez. Ezek közül elsőnek említem Szent László várad egyházát, mely „szilárd, erődszerű épület volt” (Rogérius). A *Chartulárium* megjegyzése szerint ez az egyház „elégé ékes volt”, de ez a XIV. századi épület már nem a Szent László által építtetett templom volt. Váradon az említett székesegyházon kívül a várban, a Körös bal és jobb partján, sőt a város határában is voltak egyházai. Rogérius idejében – tehát a tatárjárás előtt – a várban három templom emelkedett. Az egyik *Szűz Mária kisebb egyháza* volt. Ezt Izabella királyné hadvezére Varkocs Tamás „semmivé tette”. (A templom elpusztítása kapcsolatba hozható a reformáció erőteljes terjedésével.) *Keresztelő Szent János* egyházáról 1472-ben hallunk először, *Szent László király kápolnája* – melyben „az ép oly szent, mint hős király, abban szokott magányosan imádkozni...”, szintén a vár területén volt.

Az egyházak mellett korán megjelentek az iskolák is. Erre utal a tridenti zsinatnak az a rendelkezése, amely a főespereseknek kötelezővé tette, hogy az egyházi pályára készülő ifjakat megvizsgálják és tanulmányaik kiegészítése végett a püspöki székhelyre küldjék. A székesegyházak káptalanaiban lehettek azok a középfokú iskolák, amelyekben továbbképezték őket. Az egyházi rendbe lépni szándékozó ifjaknak, jó erkölcsön, törvényes származáson kívül csupán tudniuk kellett „jól olvasni, énekelni és az elemi ismeretekben való jártasságukról bizonyosságot tenni”. Ilyen szerény igényeknek az olyan tanuló is megfelelt, aki csak valamelyik vidéki lelkész vagy tanító vezetése alatt szerezte ismereteit. Így szinte bizonyosra vehető, hogy vidéki kisebb egyházakban is voltak – alacsonyabb rendű – oktatási intézmények, mint ahogy erről hiteles források beszélnek Bihar, Diószeg, Telegd, Örvend, Kölesér és más Várad környéki mezőváros és falu vonatkozásában.

A várad káptalan középfokú iskolájáról a XIV. század utolsó évtizedéből vannak adatok. Az iskola helye külön épületben volt, amely a kanonoki házak egyike mellett állott. Az iskola igazgatója az egyik olvasó-kanonok volt, akinek az irányításával az al-olvasó-kanonok és az éneklő-kanonok és az al-éneklő kanonok tanították a diákokat. Tantárgyak: reggel nyelvtan, déltájban szónoklat, majd szavalás, a latin nyelv helyes kiejtésének gyakorlása végett. Igen fontos tárgy volt a költészet, továbbá a vasárnap előtti napon és az ünnepek előtti héten az énektanulás. Az is-

kola több tanítójának és igazgatójának a nevét megőrizték a források a XIV–XVI. századokból. 1529-ben „*Magister Orozhton*” volt a „*Rector Schole Waradiensis*”.

Várad a középkorban a magyar kereszténység szent városa volt. Az itt eltemetett Szent László sírját legendák övezték: „A hős király még sírjából is kiszáll, hogy oltalmazza az ártatlanokat és az elnyomottakat.” Az igazságukat kereső ezért messze földről elzarándokoltak Szent László sírjához.

A középkorban gyakorolt istentételek közül Váradon az eskü és a tüzesvaspróba volt szokásban. Az esküt Szent László sírjára, illetve fejrelíquijára kellett letenni. A tüzesvaspróba a székesegyház előcsarnokában ment végbe.

A város virágzásának új korszaka a reneszánsz idejére esik. Zudar János püspök a kor leghíresebb szobrászaival elkészíttette Szent István, Szent László és Szent Imre herceg szobrát 1390-ben. A reneszánsz fénye ragyogja be Vitéz János püspök udvarát is. Itt szólok a püspök unokaöccséről *Csezmiczei János* költő-kanonokról, akit nagybátyja híres olasz mestereknél neveltetett. 1451-ben hazahívta és kinevezte ör-kanonoknak. 1458-ban pedig saját helyettesének kérte el a pápától. Csezmiczei azonban nem maradt sokáig Váradon, mert a 24 éves művelt ifjút – bizonyára Vitéz János közbenjárására – Mátyás király Pécs püspökévé nevezte ki. Amikor Váradról távozni készült – a kor szokásához híven – felkereste Szent László városának „*természeti szépségeit, a vallásos kegyelet, a hazafiság, a tudomány és művészet idehalmozott kincseit, hogy búcsút vegyen tőlük és dalt zengjen róluk a világnak*”. Érdemesnek tartom idézni az elégia néhány sorát:

...Itt kell hagynom a szép Körös vidékét,
És vágtatnom urunkhoz a Dunához...

Nem tart vissza folyó, sem ingovány már,
Minden tóra a fagy keménye zárul.

Örvény sem viszi oly simán a sajkát,
Hajtsa bár evezőscsapás röpítve
S úzze tavaszi szél röpítve könnyen,
Míg a tengerek árja felvöröslik
Ahogy szánamat a lovak röpítik.
Rajta társak a mély utat vedeljük!

Ezekből a sorokból is nyilvánvaló, hogy Budára Mátyás királyhoz indult és az utazás télvíz idején esett.

A következő sorokban megemlékezik a gyógyforrásokról, melyek a középkorban is híressé tették Váradot:

...Hévizű kutak, Isten áldjon immár,
Ahol a kénszag a gőzre nem telepszik,
De timsó vegyül a fehér habokba,
Mely gyógyítja beteg szemed világát,
S szagával az orrod se bántja...

Azután búcsúzik a híres könyvtártól:

...Könyvesház, kit örökre Isten áldjon,
S oly nagynevű, régi műve tölt meg...

A városban álló szobroktól búcsúzva sok mindent elárulnak sorai a város sorsáról:

...Isten áldjon arany, Királyi szobrok,
Miknek ártani nem tudott a tűzvész,
S nem sértett meg a szörnyű omladék sem,
Míg a várat emésztve láng uralta,
S a sötét hamutól borult az ég el.
Rajta, társak a mély utat vedeljük!

Eltávozása – 1459 – előtt nem sokkal tűzvész pusztíthatott a városban és a várban, melyből sértetlenül kerültek ki a királyi szobrok.

A középkori magyar keresztyénségnek ezt az előkelő központját sem kerülte el a reformációt előkészítő reformmozgalmak szelleme. A váradi püspök szigorúan fellépett a huszitizmus ellen. Jakabnak a híres inkuizitornak a működéséről, 1436-ban, meglepéssel jegyezte fel: „Lesújtotta a hitetleneket, a népet pedig visszavezette a katolikus hitbe”.

A reformáció kezdetei Bihar megyében és Váradon

Bihar megyébe már az 1520-ban évek elején eljutott a reformáció tanítása. Hamarosan jelentékeny mértékben terjedni is kezdett; ugyanis Perényi Ferenc váradi püspök 1524-ben zsinatot tartott ellene. Cibak Imre püspök még csak a szerzetesek védelmét biztosította az „eretnekek” ellen, de később Fráter György püspök, bihari főispán, más ír alkalmazásától sem félt: 1548-ban Váradon megégettetett egy egyházfit, aki a templomban az egyik szobor előtt térdén állva imádkozott. 1550-ben Berettyószentmártonban egy parasztot, aki az evangélium mellett megállott. Az erős kezű püspök halála után (1551) azonban akadálytalanul terjedhetett az új hit – különösen a Várad környéki mezővárosokban és falvakban. (1532 körül Székelyhíd, 1540-ben Bihardiószeg befogadta a reformációt. Dévai Bíró Mátyás – még a lutheri tanok hirdetőjeként járt Nagyszalontán és környékén, 1548-ban pedig Szalonta is reformálódott.)

Várad – a környékbeli és a várostól távolabb eső Bihar vármegyei mezővárosok és falvakhoz képest – „kissé későbbben világosított meg a reformáció világossága által”. Ennek oka főleg – a már fentebb emlegetett – Fráter, váradi püspök – a „vaskancellár” könyörtelen reformáció ellenessége volt. Halála után I. Ferdinánd Varkoch Tamást nevezte ki a püspökség gubernátorául, aki egyúttal Bihar vármegye főispánja és a váradi vár főkapitánya, tisztét is viselte. Megjelenése Váradon (1552) felszabadította a reformáció titkos híveit az addig rájuk nehezedő nyomás alól. Varkoch ugyanis a reformáció pártfogója volt. A római katolikus egyháztörténetesek úgy emlékeznek meg róla, hogy ő volt az, aki utat nyitott az új szellemű tanítás

előtt, azzal, hogy „a váradi templomban el rontotta a Mária aranyos – és annak ölében tündöklő Jézus képét”.

Hamarosan meg is jelent a városban *Kristóf deák*, aki szabadon hirdethette az új tanokat. Fellépése sikeres volt mind a nép, mind a nemesség körében. A káptalan azonban látva a reformáció veszedelmét, bepanaszolta Varkoch Tamást a királynál, aki helyébe és tisztségeire Zabardi Mátyást nevezte ki. Az új püspök – Fráter Györgyhöz hasonlóan – tűzzel-vassal, fegyverrel, karddal hamarosan véget vetett az induló reformáció kezdeményezésnek. 1556-ban bekövetkezett halála után újra kedvezőbb lett a helyzet a reformáció számára. 1557-ben Varkoch – most már mint Izabella királynő hadvezére – kilenc hónapig tartó ostrom után elfoglalta a várat, a káptalan birtokait a királyné számára lefoglalta, tagjainak szabad eltávozást biztosítva. Ezek a változások tették azután lehetővé, hogy Váradon és környékén szabadon hangozzék a reformáció Igéje.

Várad reformálódásával nem csak fegyveres hatalmát, gazdasági és politikai befolyását veszítette el, hanem azokat az intézményeket is, amelyek évszázadokon át a művelődés ügyét szolgálták. A vár ostroma idején a várban egy, a városban tíz templom pusztult el a híres káptalani iskolával együtt. Pusztulásokért – a katolikus történetesek – Varkoch Tamást tették felelőssé, akit ezért „*Sicarius templorum Dei*”-nek nevezték.

Iskolaügy, közművelődési állapotok változása a reformáció után

A reformáció által létrehívott iskola – az 1566-ig működő jóhírű káptalani iskola folytatásának tekinthető, csupán annak szelleme és tanítási rendje változott meg. A református iskola céljaira az 1557. évi országgyűlés a Mindenszentek tiszteletére rendelt zárdát adta át. Jellegére, működésére nézve Luther és Melancthon wittenbergi iskolájának rendszerére épült. Első – név szerint ismert – rectora Sásvári Gergely volt, aki egyúttal a görög nyelvet és irodalmat tanította. Utána Károlyi Péter volt a rektor, aki teljes tudatában volt annak, hogy mit jelent az iskola a reformációra nézve. Áldozatos munkálkodása köveikéztében a váradi iskola, egyenlő színvonalra került a debreceni kollégiummal. Míg azonban Debrecenben Méliusz irányításával inkább a lelkészképzésnek és a teológiai szempontoknak szolgált, addig Károlyi a klasszikus tudományokra, a görög nyelvre és irodalomra tette a hangsúlyt. Az iskola nevelési irányzata a magyarság szükségeihez alkalmazkodott, a nemzeti szellem egyik bástyája volt. A virágzásnak indult iskola mellett hamarosan nyomda is működött. 1565-ben Váradon telepedett le a lengyel származású Hoffhalter Rafáel tipográfus. Első kiadványa Mélisz Péter Jób könyvének fordítása volt.

Jelentős közművelődéstörténeti esemény volt 1569-ben az úgynevezett *Váradi disputa*, melynek tárgya a Szentháromság tagadók elleni vitatkozás volt. A vitatkozás vezetője Békés Gáspár volt, aki meghatározta a disputa napirendjét. A reformátusok vezetője Méliusz püspök, az unitáriusoké Dávid Ferenc volt. A váradi református lelkészek közül Károlyi Péter, Czeglédi György és az iskolalector Sasvári Gergely, a környékbeli lelkészek közül Thúry Pál bihari lelkész vett részt, aktívan

a vitaközösben. Jelen volt a dispután a későbbi bibliafordító, Károlyi (Radics) Gáspár is.

Végül is a disputa „döntetlenül” végződött, illetve János Zsigmond fejedelem döntés nélkül berekesztette. Az unitárius fejedelem pártfogása alatt az unitarizmus meghódította Erdélyt, de nem tudott gyökeret verni sem a Partiumban, sem Bihar vármegyében.

Várad és környéke reformációja 1571 körül befejeződött. Alig másfél évtized alatt a város művelődési intézményei – az egyház és az iskola – a reformáció szellemében nemcsak átalakultak, hanem olyannyira megerősödtek, hogy a XVI. század végére az egyetemes magyar református egyháznak és a magyar nemzeti kultúrának, Debrecennel egyenértékű bástyája lett.

Egyházi és iskolai ügyek a XVII. században

A XVII. században tovább folytatódott az egyház és az iskola felvirágzása. Várad központi szerepét mutatja, hogy mint már a XV. század végén is – a XVII. században még inkább, itt tartották a református zsinatokat (1608-tól 1652-ig összesen 12-t). A kollégium jelesebb diákjai felkeresték a nyugati híresebb egyetemeket és így igen hasznos kapcsolatokat létesítettek a nyugati reformátusokkal (Wittenberg, Leiden, London).

A református fejedelmek korában az egyház és az iskola teljes virágzásra jutott. A külső támadások megszűnése után az egyház vezetői hozzáfogtak a belső egyházi alkotmány és a hitelvi kérdések megvizsgálásához. Szilvásujfaludy Anderkó Imre várad esperes harcot indított az episcopalizmus túlkapásai ellen. A magyar református egyházban ugyanis – a helvéciai református alkotmánnyal szemben – megmaradt a püspöki tisztség. Egyes hatalomvágyó erőszakos püspökök – mint Hodászi Lukács – olyan jogkörrel ruházta fel a püspöki tisztet, hogy a fegyelmezendő lelkészeket nemcsak pénzbírságra ítéltette, hanem láncra verethette és börtönbe zárhatta. A püspökség eltörléséért indított mozgalom vezérének – Szilvásujfalvit Báthori Gábor börtönbe záratta, majd Bethlen Gábor kiengedte ugyan, de száműzte Váradról.

Bethlen Gábor idejében Várad nem sok fejedelmi kegyben részesült, mert ő inkább Gyulafehérvárt igyekezett támogatni. Nemcsak a várban lévő nagyharangot vitette el Váradról, hanem az iskola jelesebb professzorait és lelkészeit is elhívta Erdélybe.

A Rákócziak idejében viszont sokoldalú támogatást nyert, különösen a kollégium. Három tanára közül kettőnek a javadalmát a fejedelmi kincstár biztosította.

A várad egyház és a várad iskola volt a fészke és a forrása a XVII. századi legjelentősebb egyházi mozgalomnak a puritanizmusnak. A mozgalom szervezői és vezetői, Tolnai Dali János várad születésű volt és a várad iskola növendéke, Medgyesi Pál pedig egy ideig várad lelkész volt. Az 1646. évi Szatmárnémeti zsinat elítélte a puritanizmust, vezetőit megfosztotta tisztségüktől.

A várad eklézsia virágzásának utolsó esztendeiben ismét nagy jelentőségű művelődéstörténeti esemény történt, az úgynevezett *Várad Biblia* kinyomtatása. A tiszántúli nagyobb gyülekezetek és Rákóczi György, Rhédey Ferenc, Barcsay Ákos

és több erdélyi és partiumbeli nemes úr, segítségével 1657-ben Váradon, Szenci Kertész Ábrahám tipográfus hozzákezdett a Biblia tízezer példányban való kinyomtatásához. Szükségessé tette ezt, hogy „*sok kegyes léleknek volt mindennapi tápláléka*” és olyan kevés példányban forgott közkezen, hogy még a lelkészek között is akadnak olyanok akiknek nem volt magyar bibliájuk. A várad zsinatok (1577-ben, majd 1629-ben) is foglalkoztak az aggasztó Biblia-hiánnyal. Az 1629-i várad zsinat elrendelte, hogy ha a lelkésznek subája van, de Bibliája nincsen, Bibliát kell vennie subája árán. Akinek sem subája sem Bibliája nincsen, azt hivatalától meg kell fosztani. A nyomtatásnál a Károlyi Gáspár-féle fordítást használták. A szöveget a kollégium akkori híres professzora nézte át és széljegyzetekkel, rövid magyarázatokkal is ő látta el. Várad eleste (1660) félbeszakította a munkát, sőt a már elkészült példányokból is odaveszett mintegy 4000 darab. A nyomtatást Szenci Ábrahám Kolozsváron fejezte be 1661-ben, a Várad Biblia címlapján ez áll: „*Szent Biblia, azaz Istennek ő és új testamentumába foglaltatott egész Szent-Írás. Magyar nyelvre fordítatott Caroli Gáspár által. Mostan pedig jobban ez öreg formában némely nehezebb és homályosabb fordítású Sz. Írásbeli Lócusoknak értelmes magyarázattal az Istennek a Magyar nemzetben lévő Anyaszentegyházának hathatós épülésére kibocsátatott Váradon. Kezdetetett nyomtatása a veszedelem előtt és elvégeztetett Colosvárat Szenci K. Ábrahám által MDCLXI.*”

103 esztendei virágzás után elhamvadt a várad eklézsia és az iskola is. 1660-ban a vár védelmében sok református polgár elesett. A városban lévő „*annyi ezer*” lelket befogadó templom leégett. A kollégium diákjai – akik nem estek el az ostrom idején – Martonfalvi Tóth György vezetésével Debrecenbe menekültek. A kevés megmaradt református lakosnak a török nem engedte meg, hogy a városban egyházat létesítsen.

Művelődéstörténeti adatok néhány Bihari mezőváros és falu múltjából

Telegd

Ha valaki Nagyvárad felől Kolozsvárra utazik a műúton, lehetetlen hogy elkerülje figyelmét Mezőtelegd községben az út mellett 1504–1507-ben épült templom. Szembetűnő jellegzetessége, hogy falait olyan erős és nagyméretű támpillérek veszik körül, hogy a közlekedés megkönnyítése végett átjárókat vágtak rajtuk. Ha valaki be is néz ebbe a templomba, nemcsak a Telegdy nemzetség története, hanem művelődéstörténetünk egy kicsiny, de szép részlete is eléje tárul. Mindjárt a belépő szeme elé tűnik a boltíves bordázott mennyezet, melyet az 1909-es templomtűz után eredeti formájában állítottak helyre. Ezután a templom déli falának freskóit szemlélheti a látogató. Ezeket 1891-ben Huszka József művészettörténész restaurálta. Megállapítása szerint a falképek a XIV. századból valók, tehát még az 1507-es átépítés előtt, a román stílus templom falait díszítették. Az egyiken négy angyal és hat apostol látható. Az angyalok kiterjesztett szárnyakkal térdén állva kezükben tartják Krisztus kinoztatásának eszközeit. Ez alatt a kép alatt látható az úgynevezett *pokolkép*. Ennek egyik részlete szerint az elkárhozottakat két vigyorgó pofájú ördög

húzza láncsal a pokol torka felé. A pokolkép alatt Szent Miklós püspök látható teljes püspöki ornátusban, majd az angyali üdvözlés képe látható. Két – megmaradt román stílusú ablak között három vasbaöntözött, nemzeti szent látható: Szent István, Szent László és Imre herceg alakjai, az országmával a kezükben.

A templom belső falain – a falba beépítve sírkövek és emlékkövek láthatók a Telegdi címerével és több kevesebb – életükre tetteikre vonatkozó szövegekkel. Ezek közül most csak annak a Miklósnak a sírfeliratát közlöm, aki Telegd mezővárosban a reformációt segítette, sőt a váradi, örvendi és több Bihar vármegyei faluban bimbózó református eklézsia patrónusa volt.

„Összegyűlt a Telegdiak fényes nemzetsége.

Itt fedi be Miklóst hősök dicsősége.

Királyt vittél anyai vérünkből valót,

Ki a lengyel tájakon uralkodik.

Saját erőmből gazdagítottam őseim címerét,

Nemzetségem nagyságát csak becsületességem múlta felül.

Az isteni akarat mindenek előtti tisztelője, hit védője,

Bőkezűen támogattam az egyházat és az iskolákat.

A tisztaságnak senki buzgóbban nem élt.

Hitben és igazságban senki nem volt nagyobb.

Titoktartó, az igazban alhatatos, bátor a harcban,

Kemény, a tanácsban bölcs voltam.

Az ötvenet szinte megértem, mikor gyászosan eltemettek.

E sírkövet férjének emelte Lónyai Klára. 1583.”

(A latin szöveg magyar fordítója ismeretlen)

A kőbe vésett történelem mellett a régi írások is beszélnek Telegd szép múltjáról. A reformáció előtt a középkorban már iskolája volt. Ez kitűnik abból az osztálylevélből, amely Telegdi Miklós és Mihály között jött létre 1561-ben. Ez az írás említi a telegdi iskolát és iskolaházat, mint már régen létezőket. Ennek az iskolának név szerint is ismerjük egyik tanítóját 1529-ből, Ilosvai Istvánt, aki előzőleg oltárigazgató volt Váradon. (*Magister Stephanus de Iloswa, qui fuit Rector altaria de Thelegd.*) Később a telegdi egyház plébánosa lett. A telegdiak évtizedek múlva is szívesen emlegették István papot, aki malmot épített és gyümölcsöskertet plántált a községbe.

A község reformációját az új hitet befogadó Telegdy Miklós földesúr segítette. Első reformáció szellemében – valószínű, hogy már a kálvini irányzat híveként – tanító lelkésze Ákosi Imre 1569-ben jelen volt a váradi zsinaton. Kállay Mózes a tasnádi zsinat ordinálta Telegdre 1597-ben. A község reformálásával kapcsolatban keletkezett mondát *Sass Kálmán* telegdi református lelkész őrizte meg Mezőtelegdről írt és 1935-ben megjelent egyháztörténetében.

A néphagyomány a reformációt a veres-barátokkal hozza kapcsolatba. „Hát tetszik tudni, nagy idők voltak azok, amikor a veres-barátok itt voltak. Én a nagyanyámtól hallottam, az meg az ő nagyanyjától, hogy elveszett a Telegdi gróf szépséges leánya. Keresték mindenfelé, tüvé tették érte az egész környéket, de nem tudtak ráakadni. Egyszer idevetődik messziről egy öreg koldus. Esti tisztelet volt, hát

ő is bement a templomba. Nagyon el volt fáradva, oszt beült a hátulsó padba. Hosszú ideig tartott a tisztelet és elaludt, észre se vette, hogy kimentek a templomból és rázárják az ajtót. Úgy éjfél táján egyszer csak felébred és valami maszatolást hall a templomban és csak ekkor veszi észre, hun van. Leskelődni kezd. Hát uram Isten, mit lát? A szépséges grófi kisasszonyt ott sétáltatják a papok a templomban. Olyan volt szegény, mint egy hervadt rozmaring, alig tudott járni. A koldus megjed, a pad alá bújik, nehogy meglássák a papok, hisz amilyen gonoszak megölik: mán pedig, ha koldus is az ember, nem szeret meghalni. Majd látja, hogy a templom közepin újból felnyitják a vasajtót – ott az úr asztala alatt –, és leviszik újra a kriptába. A koldus csak hallgat, nem szól egy szót sem. Alig várja a reggelt, hogy kiszabadulhasson a templomból. Reggel megy jelenteni, mit látott a templomba, hogy a veres papok, hogy sétáltatták a kisasszonyt. Rettenetesen megharagszik érte a gróf, rohan a templomba, onnan a kriptába a lánya után, de már nem találta élve, meghalt szegény grófkisasszony.

A gróf se rest ám, másnap lóra pattan és megy egyenest a királyhoz és kéri a királyt, adjon neki az országban három napi szabadrablást, de úgy, hogy az akkor kezdődjék meg, amikor haza ér. Mert hát nagyon messzi lakott a király. A király kikérdezte töviről hegyire és megadta neki az engedélyt. De a királynál is volt egy veres pap és meghallotta, mit mondott a király. Gyorsan értesíti a veres papokat, mi következik rájuk. Mikor a veres papok megtudják, milyen engedélyt kapott a királytól a gróf, hirtelen összeszedik minde drágaságukat, aranyat, ezüstöt és négy fekete lóval éjnek idején titokban kihordják a Barátdombra és ott elássák. Hét kád három sorjába színültig tele lett arannyal és ezüsttel. De maradt még sok. Azt meghordják a papok az alagútba, mert hát – egy alagút visz a templomból a Körös alatt egész a Barátdombig.

Hazajön a gróf rettenetes haraggal, de már akkor egy firge se volt itt a veres papoknak, mind elmenekültek Erdélybe. A gróf nagyon el volt keseredve a veres papok gyalázatosága miatt és elhatározta, hogy ő is református lesz és a templomot is a reformátusoknak adja.

Kölesér

A Szalonta mellett egykor létező mezőváros középkori iskolájáról is tudunk. Már a XV. században működött, tanítója 1495-ben Zsoldos Tamás volt. Innen származott Köleséri Kristóf deák, aki 1552-ben első reformátora volt Váradnak.

Örvend

A Mezőtelegd közelében ma is létező falunak, egy 1561-ben kelt osztálylevél szerint régen létező iskolája volt.

A Bihari Református Egyházmegye kialakulása és művelődéstörténeti szerepe

A Bihari – vagy eleinte – Váradnak nevezett református egyházmegye 1556–1557 körül alakult ki a volt bihari, homorogi, köleséri, szeghalmi főesperesi kerületek helyén, az akkor szinte kivétel nélkül reformált gyülekezetek összetartására és felsőbb irányítására.

Ha első esperese – Czeglédi György váradi prédikátor szolgálatának kezdetét vesszük története indulásának, éppen 430 éves a bihari egyházmegye. A századok folyamán gyülekezeteinek száma sokszor változott, a legtöbb 125 és a jelenlegi legkevesebb 26 között –, de a mai bihari egyházmegye 10–15 gyülekezete mindig keblébe tartozott.

A XVI. század az egyházmegye kialakulásának és a református irány megszilárdításának az ideje. Váradon többször volt ebben az időben, az ottani lelkészek aktív részvételével hitvita, különösen az unitárius irányzat képviselőivel szemben. 1569-ben hatnapos „disputát” vívtak, amelyen *Dávid Ferencsel* szemben, *Méliusz* mellett, ott volt az öreg *Czeglédi György*, az egyházmegye akkori esperese, és a még fiatal, de nagy tudományú *Károlyi Péter* is, aki később bihari esperes, majd tiszántúli püspök lett.

Az iskolák fejlődése is nagy lendülettel indult meg a reformáció idején. A váradi iskola az 1560-as években kollégiumi rangra emelkedett, 1565-ben már nyomda is működött mellette, vetélkedett a debreceni kollégiummal. A század végén a fejlődés lendülete egy kicsit megtört, mert Erdély trónjára a katolikus, volt váradi főkapitány került, aki igyekezett egyházát újra megerősíteni. Különösen a jezsuiták visszatérése okozott sok kellemetlenséget a bihari reformátusoknak.

A XVII. század elején, a nagy erdélyi fejedelmek árnyékában újra virágzásnak indulnak a Bihar vármegyében és a Partiumban élő református gyülekezetek. Különösen *Bethlen Gábor* uralkodása idején – mivel a vármegye a „vég” szerepét töltötte be a törökökkel szemben – volt nagy a jólét és a közbiztonság ezen a részen. Szinte a legkisebb faluban is volt prédikátor, rektor és iskola.

„Egy tiszteletre méltó öreg lelkész állítása szerint” 125 virágzó eklézsia volt a bihari traktusban. 1604–1606-ban *Alvinci Péter* az egyházmegye széniora, később kassai prédikátor (aki Váradon iskolatársa volt kora legkiválóbb protestáns irodalmi ellenfelének, *Pázmány Péternek*). Utódja a prédikátorságban és az esperesi székben a korábban debreceni professzor, később bebörtönzött puritánus, a száműzetésben meghalt *Szilvásujfalusi Anderkó Imre*.

Váradi prédikátor volt 1611-től 1615-ig *Keserői Dajka János* erdélyi püspök, aki „*öreg Graduál*” társszerzője. Megérdemli, hogy megemlítsük az egyházmegye tanítói sorában *Pathay István* volt dunántúli püspököt, akinek azért kellett otthagyni püspökségét, mert 1619-ben névtelenül egy könyvet nyomtatott ki a katolikusok ellen *Parázna Babylon mezítelenségek Tüköre* címen. *Eszterházy nádor* földesúr fenyegetése elől 1629. november havában Belényesbe, *Bethlen Gábor* oltalma alá távozott. Mint belényesi lelkész töltötte be a bihari egyházmegyében az esperesi tisztelet, 1631–1632-ben. Utóda *Diószegi Végh Mihály* váradi lelkész, aki 1646-tól 49-ig püspök is volt. *Pécsvárad B. Péter*, aki „*Feleletit*” *Pázmány Péternek* két

könyvecskéire Bihar megyének dedikálva bocsátotta ki, szintén volt két ízben is váradi lelkész és bihari esperes.

Az egyházmegye lelkészeinek haladó szellemét bizonyítja, hogy a XVII. század nagy egyházi mozgalma a *puritanizmus*, nemcsak megérintette őket, hanem a traktus papságának majdnem egyharmada igyekezett azt az életbe is átvinni. A váradi iskola pedig jó ideig egyik fészke volt a mozgalomnak, melynek vezetői – *Tolnai Dali János* diákeveit töltötte Váradon, *Medgyesi Pál* pedig 1637–38-ban váradi lelkész volt – szoros kapcsolatot tartottak fenn az egyházmegye prédikátoraival. Az 1655. évi debreceni zsinaton, ahol „megrendszabályozták” a puritánusokat, három váradi lelkészt függesztettek fel állásától részint egy évre, részint a következő zsinatig. Az esperest, *Váradi Szikra István* váradi lelkészt pedig letették tisztségéről. A XVII. századi második felében megszűnt a gyülekezetek virágzó élete. 1660-ban a török végigpusztította egész Bihart és elfoglalta Váradot is.

A váradi iskola felszerelését, könyvnyomdáját mentve, *Martonfalvi Tóth György* professzor vezetésével a diákok Debrecenbe vándoroltak. A három évtizedes török fennhatóság elegendő volt ahhoz, hogy a virágzó gyülekezeti élet szinte mindenütt teljesen megszűnjön. 1692-ben Várad és vele együtt egyházmegyénk területe is felszabadult a török alól, de egyházi szempontból ez nem sokat jelentett, mert még a rekatolizáció súlyos századát kellett átvészelnie református népünknek.

1728-ban, amikor III. Károly rendeletére a Helytartótanács összeíratta az eklézsiaikat és a prédikátorokat, a „*Bihari Senioratus*”-ban 59 anyaegyházat és ugyanannyi prédikátort találtak. Az eklézsiaik között azonban már nem szerepelt Várad, mely a XVII. században a kálvini reformáció egyik „*Urbs cum Arce*”-je volt. Az egyházkerületi jegyzőkönyvbe tett bejegyzés szerint az egyházmegye 1733-ban is szomorú állapotban volt: „*A Bihari Senioratusban öt helységek vadnak, melyek városoknak nevezetnek. ti. K.-Marja, Bihari-Püspöki, Csatár, Telegd Szalonta. A többi helységek mind faluk, még eddig oly gyenge tehetetlen faluk, hogy sok helyeken a praedikátoroknak még kenyerek is szűken vagyon... Várad mellett a szőlősi templom elfoglaltatott, mind parochiával edgyütt, praedikátor kiüzetett Mtságos Cárindális Csáki Imre úr ő eminentiája parancsolatlyából, a református lakosok is kiirtattatnak ezelőtt circiter 8 vagy 9 esztendővel, az időtől fogva a váradi vár körül levő három városokban lakó sok szép református nép isteni tisztelet nélkül vadnak, hanem ha egy posta mérföldnyire excurrálnak.*” A bihari gyülekezetek fájdalmas és szomorú állapotukban az Isten kegyelmére hagyatkoznak. Minden hónap első napján bűnbánati istentiszteletet tartottak és igen gyakran böjtölnek.

A türelmi rendelet hozott némi enyhülést a gyülekezetek helyzetében, de ez a vártnál jóval kevesebb lehetett, mert *Keresztesi József* naplójában így írja le az akkori helyzetet: „*Az árva eklézsiaik mind eddig csak reménység és félelem között hanyattak...*” A türelmi rendeletet annyiféleképpen értelmezték, magyarázták, hogy végül a lényegében alig maradt valami.

Váradon, ahol 1660 óta nem volt református istentisztelet, 1784 január elsején „*123 esztendő és négy hónapok után, a Tisza urak udvarán egy nagy görög sátor vonatott*” s itt tartották meg az első istentiszteletet „*igen sok népnek, uraknak és minden renden és valláson levőknek összegyűlt roppant serege előtt... nagy örömmel és sirással*”. A türelmi rendelet utáni állapotokra jellemző az a levél, melyet a „*Filiális eklézsiaik*” összeírásával kapcsolatban *Bartók Sámuel* csatári prédikátor és

proszénior intézett a püspökhöz: „Eljött az óra, hogy dolgunk forduljon jóra: mert mindenképp megvesztett állapotban vagyunk: a nagy függetlenség és a szabad akarat szerint való élet uralkodik. Semmi jó rendelkezésnek, parantsolatnak nem akarnak az emberek engedni, ki ki úgy publicál, adminisztrál és ad számot amint akar. Tiszteségére leszen a királynak ezekről tudakozni és jobb rendelkezéseket tenni.”

A rendtelenségek mellett a szegényekről való gondoskodás, az istentiszteletek látogatása és a fegyelem gyakorlása terén az 1786. évi egyházlátogatási jelentések szerint szép eredményeket tudott felmutatni az egyházmegye. A XIX. század elején – ha nem is intézményesen, csupán példamutató egyéni kezdeményezés formájában –, gondoskodás történt az egyházmegyében a kiöregedett prédikátorok megsegítéséről. „*A venerabilis Bihari Tractusban előregedett Deficiens Predikátorok számára, ilyen Fundációt tett Tetts Örmény Domonkos Lukáts... Alább irt érzékenyül tapasztaltam, hogy a Reformata Ecclesia a Bihari Tractusban olly el hagyattatott állapotban van, hogy a Deficiens régi Predikátorok Tsak nem minden Pensio nélkül szoktanak el botsáttatni. – Az én tsekélységem ezen esetet helyre nem hozhatja: de tehetségem szerént még is 200 – Két Száz Rhenes Forintot Váltó Czedulákban Fundációt tesznek...*”

1822-ben az akkoriban 69 gyülekezetből álló Bihari egyházmegye két részre osztdott, 43 gyülekezet maradt a régi közösségben, a többi pedig a szalontai egyházmegyéhez csatlakozott.

A XVIII. és XIX. században gyülekezeteinkben szolgáló lelkészek szolgálatát sokszor megbénította és életét keserítette a papmarasztás gyakorlata. Az egyházkerület 1815. augusztusában tartott Consistoriuma már megállapította, hogy „a tisz. praedicatorok marasztásában gyakran megtörtént hibák illetlenségek és ezekből következett kedvetlenségek, s ekklesiai zürzavarok abban találván ezen superintendencia Consistoriuma, hogy sok ekklesiabann az előljárók a marasztás jussát vagy jól nem értik, vagy ha értik is azzal szent vallásunk, és az egyházi hivatal, nagy megalatsonyítására ennél fogva az ekklesiai fenytéknek elenyészésére s az Igének sikertelenítésére vissza élnek.” A lelkési szolgálatot lealacsonyító marasztás ellen így versel Keresztesi József váradi lelkész:

*„A miolta az üldözés híveid nyája közt megszűnt
Nincs egyéb csak papüldözés lásd Uram ezt a bűnt.
A kiket legeltetünk, azokat kergettetünk,
Kevés a juh, sok gödölye kész hogy pásztorát megölje.”*

A bihari egyházmegye az elsők között kéri már 1839-ben a papmarasztás gyakorlatának eltörlését.

1856-tól kezdve a közgyűlési iratok között rövid esperesi jelentéseket is találunk a traktus belső életéről. Ezek jobbára az anyagi élet és a fegyelem gondjait tartalmazzák. 1856-ban a temetőkeretek iránti kegyelet megsértéséről számol be a segédesperes. 1871-ben azt jelenti, hogy „Csaknem mindenütt látható a mozgás és előhaladni vágyás, dermettség csak a legkisebb egyházakban található, amelyekben a jövevény hiány ... megbénít minden jó szándékot”.

A milleneum évében Szabó Károly esperes „a rendkívüli terhek alatt görnyedő” egyháztagokról, szegénységről, közönről, hitgyengeségről, tudatlanságról beszél.

1898-ban különösen a sárréti egyházakban jelentkezik a *szekularizáció*. Csökmön 178. Zsákán 24 lélek lett felekezeten kívülivé.

Az első világháború után 12 gyülekezetes maradt a bihari egyházmegyéből az országhatáron belül. Néhány évig *Csonka-bihari egyházmegye* néven önálló életet élt... 1922-ben Nagylétán tartott közös gyűlésen az érmelléki egyházmegye megmaradt gyülekezetei: Álmosd, Bagamér, Kokad, Nagyléta, Újléta csatlakoztak a bihari egyházmegyéhez és megalkották a *Csonkabihar-érmelléki egyházmegyét* összesen 17 gyülekezettel.

A második világháború alatt újabb területi változás következik be az egyházmegyében. 1942-ben egyesül újra azokkal a gyülekezetekkel, melyek a bécsi döntés következtében néhány évre országunkhoz tartozott községekben éltek. Ebben az időszakban, egyszer bihari, másszor bihar-érmelléki néven szerepelt, egészen újjáalakulásáig, 1952-ig. Ekkor a nagyszalontai, biharérmelléki, debreceni és alsószabolcs-hajdúvidéki egyházmegyékből összesen 25 anya, 1 misszió, és 1 fiók egyházközséggel alakult meg a *Bihari Egyházmegye*. 1959-ben ment nyugalomba az újjáalakult egyházmegye első esperese, *Andó Ferenc*.

A bihari egyházmegye régi pecsétjében – melynek felirata: 1633 Sigillum Ecclesie. (AE) Senioratus Bihorie. (NSIS) –, egy glóriás galamb látható. Kiterjesztett szárnyai alatt két egymás felett álló sorban – fejükön a Szentlelket jelképező tüzes nyelvekkel –, a tizenkét tanítvány látható. bizonyára azért vésették a régi pecsétjükbe ezt a képet, hogy emlékeztesse őket az apostolok Szentlélekkel teljes, a Lélek figyelme alatt és egységben végzett szolgálatára. Számunkra – mint régi örökség – legyen a régi pecsét metszete emlékeztetés és biztatás, hogy a Lélek figyelme alatt a magunk és gyülekezeteink egységén túl, a szétdarabolt világ egységéért, az emberek egymásra találásáért és a békességért is tudjunk imádkozni és áldozatot hozni.

Befejezésül újra az Igét idézem: „Emlékezzél meg az egész útról, melyen hordozott téged az Úr...” (V. Mózes: 8:2). „...Rendelj magadnak útjelzőket, rakj útmutató oszlopokat, vigyázz az ösvényre az útra, a melyen mentél...” Megemlékeztünk magyar nemzetünk, népünk, egyházunk több mint ezeréves múltjának és útjának egy kis szakaszáról. Hálát kell adni az útjelzőkért, amelyeket az úton találunk – őseinktől maradt eligazításként. Az Ige azonban nemcsak hálával emlékeztetni készlet, hanem el is kötelez bennünket, hogy mi is rakjunk útmutató oszlopokat, állítsunk fel útjelzőket az utánunk következő nemzedék számára. Ezért legyen ünneplésünk és emlékezésünk szent elhatározás is, hogy a szebb, igazabb, áldottabb magyar jövő felé vezető útra – fiainknak és unokáinknak – mi is rakjunk útjelzőket, hagyjunk magunk után jeleket, hitünk, magyarságunk megtartása, hazafiasságunk tettekkel való megbizonyítása által. Mert harc és küzdelem vár még a mi nemzedékünkre is, még inkább az utánunk következőkre, ha arra gondolunk, hogy napjainkban kormány szinten egyáltalán szóba kerülhet a kérdés, hogy érettségi tárgy maradjon-e a magyar nyelv és irodalom. Másfelől adjunk jelt arról, hogy akarunk és tudunk tenni valamit a határokon kívül élő magyar testvéreinkért, hogy ne legyen igaza Reményik Sándornak abban, hogy amikor Magyarország felé nézett: „*Nagyvárád tető-tengere felett. El egészen a rónaság pereméig, S gondolom ez már így lesz véges-végig. Hogy a nap arra megy le mindörökké. És onnan nem kel fel már soha többé...*” (Naplemente a rendházból).

Akarjuk és tegyük érte, hogy a Felvidéken, Erdélyben és a Bácskában legyen egyházunk és iskolánk „hol a tanító nyíló ajakán az Ige-virág magyarul terem”, hogy legyen szentesített mód „oktatni gyermekeinket az ősi szóra”. Áldjon és vezessen Bennünket az Isten Igéje, biztasson és segítsen minden keresztyén és keresztyén magyart a Váradtól búcsúzó Janus Pannonius elégiájának utolsó strófájában felidézett Szent László király:

„S te, ki rőt színű vértben ülsz lovasként
Jobb kézzel felemelve harci bárdot,
Fénylőn balzsamot izzadott a sírod,
Míg kőszálakon ékesen nyugodtál:
Szent László, kegyesen segítsd útunkat,
Rajta társak, a mély utat vedeljük.”

(Janus Pannonius: Elégia, melyben a költő búcsúzik Váradtól)

Irodalom

- Bunyitay Vince
1884 A Várad püspökség története I–III. Nagyvárad
- Csernák Béla
1992 A református egyház Nagyváradon 1557–1660.
- Molnár János
1885 A Bihar Diószegi ev. ref. egyház múltja és jelene. Nagyvárad
- Barcsa János
1906 A tiszántúli református egyházkerület története. Debrecen
- Sass Kálmán
1935 (Telegd) Mezőtelek története, különös tekintettel egyházára. (Oradea) Nagyvárad
- Bunyitay-Rapaics-Karácsonyi
1904 Egyháztörténelmi emléke a hitújítás korából. Budapest
- Molnár Ambrus
1965 A Bihari Egyházmegye 400 éve. In: Református egyház.
- Blazovich László-Géczi Lajos
1995 A Telegdiek pere 1568–1572. Szeged
- Tóth István
Proebus forrása. A várad latin nyelvű humanista költészet antológiája. (Megjelenik Váradon a Literátor Kiadó gondozásában, 1996 májusában)

BIHAR TÖRTÉNETI MONDÁI

A népköltészeti műfajok vizsgálata terén az utóbbi években különösen előtérbe kerültek a népmondák. Ez nagy valószínűséggel a millicentenáriumra való készüléssel is magyarázható.

Térségünkkel kapcsolatban már korábban is voltak idevonatkozó jelentős eredmények. A két világháború közötti időben, 1924-ben látott napvilágot az első jelentősebb mondái anyag a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* című sorozat nagyszalontai kötetében.

Ezt megelőzően is találkoztunk számos kisebb-nagyobb adatközléssel. Így pl. *Osváth Pál: Bihar vármegye sárréti járása leírása* című Nagyváradon 1875-ben megjelent munkájában. A mondákkal, a szájhagyománybeli történetekkel a sárréti járás egyes helységeinek a bemutatását egészítette ki, illetőleg olyan eseményeket magyarázott velük, amelyekre okleveles adatokat nem talált, s így a népmondákra, a szájhagyományra támaszkodott.

A történeti mondák páratlanul gazdag hagyománya maradt fenn a bihari népköltészetben. Bár sok kutató megfordult a bihari falvakban, 1965-ben *Varga Gyula* a gyűjtés folytatását sürgeti. Éppen 30 év telt el, amikor *Bihari népmondák* címmel 1995-ben egy közel 300 oldalas gyűjtemény napvilágot látott. Ez a kötet, melyet *Faragó József* és *Fábián Imre* tett közzé a bihari és egyben a magyar mondavilág gazdag kincsestára. A történeti mondák, a kincsmondák, betyármondák, hiedelemmondák és a földrajzi névmondák bőséges változatával találkozunk a kiadványban. A 463 variánsból azonban hiányoznak a magyarországi Bihar mondái, amelyek közül a történeti példákra az alábbiakban teszünk utalásokat.

Mielőtt a jellemzőbb történeti mondák csoportjait említenénk, szükséges néhány gondolatot felvetni a monda műfaját illetően.

A népi emlékezés és a történelem eseményeinek vizsgálata mind a kutatók, mind a nagyközönség számára valamilyen összefüggést, kapcsolatot sejtet a szájhagyomány és az írott források között. Fontos azt hangsúlyoznunk, hogy a népi elbeszélő prózában a történelemnek olyan sajátos tükrözési formáját látjuk, amelynek egészen mások a vizsgálati, kutatási szempontjai, mint a történettudományak. A népi emlékezés történelemmel kapcsolatos adataihoz a folklórkutatás módszereivel kell közelítenünk.

A folklór művelőjét nem az érdekli elsősorban, hogy a szájhagyományban a történelmünk eseményeivel kapcsolatban fennmaradt emlékezések mennyire hitelesek – bár ez is egyik része a vizsgálatnak –, hanem az, hogy az eseményt milyen műfajon keresztül, milyen költői, esztétikai stb. formában közvetíti. Mindez azonban